

BEHEERSPLAN ONROEREND ERFGOED

Sint-Michielskerk Brecht

Naam van het onroerend erfgoed:

Parochiekerk Sint-Michiel

Ligging:

BRECHT (Brecht), Biest 1, 2960 Brecht

Beschermingsbesluit:

De kerk van Sint-Michiel te Brecht (monument, K.B. 25 maart 1938)

Beheersplan opgemaakt door:

HEKATE erfgoedonderzoek

Bostsestraat 1

3300 Tienen

Opdrachtgever:

Kerkfabriek Sint-Michiel

Lessiusstraat 10

2960 Brecht

Datum ter goedkeuring ingediend: 1 juni 2017

Inhoudsopgave

DEEL I

Inhoudsopgave	2
1. IDENTIFICATIE en AFBAKENING van het onroerend erfgoed	3
1.1. Administratieve gegevens	3
1.2. Perimeter van het beheersplan	3
2. HISTORISCHE NOTA	4
2.1. Ontstaan van de parochie en de kerk van Brecht	4
2.2. Bouwgeschiedenis van de Sint-Michielskerk te Brecht	4
3. BESCHRIJVING en INVENTARIS van de erfgoedelementen	12
3.1 Omgeving	12
3.2 Exterieur	12
3.3 Interieur	13
3.4 Vast meubilair	15
3.5 Roerend patrimonium	16
3.6 Cultuuroederen	18
4. BESCHRIJVING van de ERFGOEDWAARDEN van het onroerend erfgoed	19
4.1. Historische waarde	19
4.2. Architectuurhistorische waarde	19
4.3. Artistieke waarde	20
5. Onderbouwde VISIE op het TOEKOMSTIG BEHEER	21
5.1. Basisprincipes	21
5.2. Hoofddoelstelling	21
5.3. Nevendoelstelling	22
6. OPSOMMING van de WERKZAAMHEDEN	24
7. Manier en tijdstip van OPVOLGING	32
8. BIJLAGEN	33

DEEL 2: BIJLAGEN

Bijlage 1: Perimeter van gebied waarvoor beheersplan wordt opgemaakt

Bijlage 2: Lijst van premiegerechtigde werken

Bijlage 3: Lijst van vrijgestelde handelingen

Bijlage 4: Lijst van cultuuroederen die in aanmerking komen voor een premie

Bijlage 5: Beschermingsbesluit

Bijlage 6: Bronnen

Bijlage 7: Fotobijlage

Bijlage 8: Lijst van de grafzerken

1. IDENTIFICATIE en AFBAKENING van het onroerend erfgoed

1.1. Administratieve gegevens

Naam

Parochiekerk Sint- Michiel

Beschermingsbesluit(en) en - statuut

De Sint- Michielskerk werd bij koninklijk besluit van 25 maart 1938 beschermd als monument¹

Kadastrale ligging

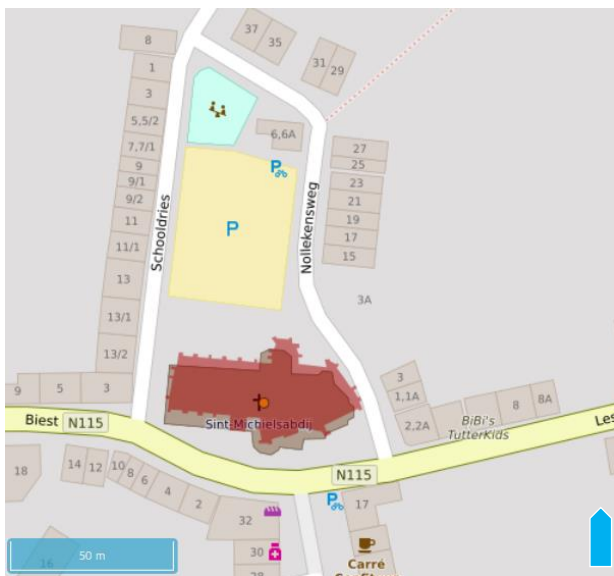
Brecht, 3de afdeling, sectie D, perceel nummer 649

Juridische toestand

Vastgesteld bouwkundig erfgoedrelict (ID 12843)

Gewestplan Vlaanderen: woongebied

1.2. Perimeter van het beheersplan

De afbakening van het beheersplan valt samen met de contouren van het kerkgebouw.

Aanleiding voor de opmaak van het beheersplan

Om in de toekomst onderhoudswerken te kunnen uitvoeren en een standaardpremie te kunnen aanvragen is een beheersplan vereist.

¹ Zie bijlage 5.

2. HISTORISCHE NOTA²

2.1. Ontstaan van de parochie en de kerk van Brecht

De oudste vermelding van de parochie Brecht dateert van 1239, maar het ontstaan gaat minstens terug tot de Frankische periode (7de eeuw). Brecht is namelijk een van de oudste Frankische nederzettingen waaruit later andere parochies zullen groeien zoals onder meer Sint-Willibrordus, Sint-Lenaarts en Sint-Antonius. Het eerste kerkje was een "vrije kerk", wat betekent dat ze opgericht werd door een vrije Frankische gemeenschap. Waar dit vermoedelijk houten gebouwtje zich bevond, is niet geweten. In ieder geval buiten de gemeenschapsgrond, dus mogelijk op de plaats van de huidige sint-Michielskerk.

Brecht resulteerde van oudsher onder het Antwerpse aartsdiakenschap dat deel uit maakte van het bisdom Kamerrijk dat rond 585 werd opgericht. Onder impuls van Filips II werd in 1559 het bisdom Antwerpen ingesteld dat in werking trad vanaf 1570. Brecht maakte deel uit van dit bisdom en hoorde van 1570 tot 1612 tot de dekenij Bergen-op-Zoom en daarna tot de dekenij Hoogstraten. Onder de Franse overheersing werd het bisdom Antwerpen in 1801 afgeschaft en de parochies ingedeeld bij het Aartsbisdom Mechelen. Brecht werd nu zelf een zetel van een decanaat, doch niet voor lang. In 1837 viel de parochie terug onder het vernieuwde decanaat Hoogstraten waarna deze structuur gehandhaafd bleef tot 1961. In dat jaar werden zowel het aartsbisdom Mechelen als het decanaat Hoogstraten opnieuw opgesplitst en werd Brecht opnieuw ingedeeld onder het bisdom Antwerpen en het decanaat Wuustwezel-Brecht.

De toewijding aan Sint-Michiel als patroonheilige van de kerk dateert uit de tiende eeuw, vermoedelijk was Sint-Jan de oorspronkelijke patroonheilige.

2.2. Bouwgeschiedenis van de Sint-Michielskerk te Brecht

Archeologisch onderzoek

Naar aanleiding van algemene restauratiewerken, vonden op vraag van het toenmalige Monumenten en Landschappen in 1985 opgravingen plaats in de kerk. Het doel was te onderzoeken of er voor de bouw van de huidige kerk in 1422 een ouder gebedshuis op dezelfde plaats had gestaan. De opgravingen werden geleid door archeoloog L. Van Impe van de Nationale Dienst voor Opgravingen in samenwerking met het gemeentebestuur en mevr. J. Bonneux van het B.T.K- project archeologie. Er werd een beperkt deel van het koor en een kleine oppervlakte aan de zuidelijke kruisbeuk onderzocht (afb. 24). Een uitgebreid verslag van de archeologische werkzaamheden met weergave van enkele opmetingsplannen is terug te vinden in het boek van Griet van Criekingen³.

² Voor de afbeeldingen zie bijlage 6: Bronnen en voor de foto's zie bijlage 7: Fotobijlage. De historische nota is hoofdzakelijk gebaseerd op de uitgave G. VAN CRIEKINGEN, 1486. *Doen waert dit werck begonst. Sint-Michielskerk Brecht*, Lier, (1986). De zeer degelijke en wetenschappelijk uitgevoerde studie werd uitgegeven naar aanleiding van de beëindiging van de restauratiewerken aan de kerk in 1985. Bronnen buiten de brochure worden in de voetnoten vermeld.

³ G. VAN CRIEKINGEN, 1486. *Doen waert dit werck begonst. Sint-Michielskerk Brecht*, Lier, (1986), p. 57-64.

Wegens de beperkte aard van de opgravingen zijn er geen spectaculaire gegevens aan het licht gekomen. Samengevat zijn dit de belangrijkste conclusies. De zuilen van de huidige koorpartij rusten op de bakstenen buitenmuur van een oudere koorbouw die op haar beurt opgericht werd op een kerkhof. De oudste koorbouw is dus bijgevolg een uitbreiding van een bestaand kleiner kerkje of van een totale nieuwbouw ter vervanging van dat kleinere kerkje. Omdat er verder geen bouwresten werden teruggevonden in de proefsleuven kan men er van uitgaan dat sporen van oudere bouwwerken enkel terug te vinden zijn onder het huidige kerkschip. Een kleine potscherf, gevonden in een van de oudste graven in het koor, geeft aan dat het kerkhof onder het huidige koor op het einde van de 11de eeuw en in het begin van de 12de eeuw nog in gebruik was.

Tussen de kolomvoeten werden deels bepleisterde muurblokken teruggevonden die vermoedelijk dienden om koormeubilair te ondersteunen. Deze bevinding wordt ondersteund door de hoge sokkels in het koor die wijzen op de aanwezigheid van een koorgestoelte in het verleden.

De bouw van een nieuwe kerk in de 15de en 16de eeuw

Wegens een sterk groeiende bevolking en de slechte toestand van de kerk, deed de noodzaak aan een nieuwe kerk zich steeds urgenter voelen. In de 15de eeuw startte de nieuwe bouwcampagne die aangevat werd van west naar oost, terwijl de oude kerk in gebruik bleef voor de eredienst. In 1422 werd de eerste steen gelegd van de gotische kerktoren. Eens de toren opgericht, brak men het schip en de zijbeuken af en startte in 1436 de bouw van de midden- en zijbeuken die in 1440 onder dak stonden. Tussen 1440 en 1486 werd de dwarsbeuk opgericht. Het beëindigen van deze werken en de start van het pronkstuk van de kerk, het gotische hoogkoor, werd als bijzonder moment vereeuwigd in een kalkzandstenen gedenksteen in de zuidelijke koormuur: "int jaer ons heeren / M CCCC en LXXXVI / doen waert dit / werck begonst / H B A B" (foto. 7). De initialen zijn gescheiden door de afbeelding van een truweel⁴. Eind 15de eeuw werd de bouw voltooid door het klokkentorentje op het hoogkoor. Reeds in de 15de eeuw legden het kerkbestuur en de gilden zich toe op de inrichting en decoratie van de kerk door onder meer het plaatsen van enkele altaren. In 1502 bestelde het kerkbestuur een hoogzaal (of doksaal) bij het beroemde Mechelse bouwmeestersgeslacht, Mathijs Keldermans en zoon. Het hoogzaal vormde de scheiding tussen het schip en het priesterkoor met bovenop een tribune. Ook een sacramentstoren met tuin, te interpreteren als een omheining waarbinnen enkele stoelen stonden, sierde het koor. In de 16de eeuw prijkten er niet minder dan 13 altaren in de Sint-Michielskerk.

Reeds in 1575 sloeg het noodlot een eerste keer toe. Een brand, ontstaan in de nabijgelegen school, vernielde een groot deel van de kerk waarbij onder meer het doksaal, het hoogaltaar en ander meubilair in vlammen opging. Daarnaast had Brecht zwaar te lijden onder het oorlogsgeweld tijdens de Spaanse inquisitie die in 1584 zou uitmonden in de totale vernietiging van het dorp. Pas in 1589 keerden de eerste bewoners terug. Zij vestigden zich in de kerk, aanvankelijk op de plaatsen waar de overwelfing bewaard was gebleven, zoals in de toren, de sacristie en de erboven gelegen kom, maar later ook in de kerk. Er werden schouwen opgericht waarvan tot op heden sporen bewaard zijn gebleven in de kom. Een ordonnantie van de schepenen van 2 oktober 1590 moest een einde maken aan de bewoning in de kerk zodat gestart kon worden met de heropbouw. Toch zullen er nog tot 1632

⁴ G. VAN CRIEKINGEN, 1486. *Doen waert dit werck begonst. Sint-Michielskerk Brecht*, Lier, (1986), p. 67-68: lange tijd heeft men de initialen en de steenkappersymbolen verkeerd geïnterpreteerd. Auteur G. Van Criekingen heeft echter in het kerkarchief een akte van 3 juni 1632 teruggevonden waarin het opschrift en de initialen gescheiden door een trouweel, vermeld worden.

mensen in het koor verblijven dat samen met de kooromgang door een lemen wand van de rest van het gebedshuis was afgesloten. Een deur in het zuidelijke transept gaf toegang tot de sacristie.

Restauratie van de kerk: 1592-1632

Eén van de eerste zorgen voor het kerkbestuur was het dichtleggen van het dak en het plaatsen van ramen. Zodra de kerk, met uitzondering van het koor, aan de buitenzijde hersteld was, werden in 1610 interieurwerken aanbesteed. Toen de kerk opnieuw bezet en gewit was, kon op 25 september 1610 de feestelijke herwijding door de Antwerpse bisschop plaatsvinden. Hiervoor had men uiteraard klokkengelui nodig. In 1609 werd een klok besteld bij Cornelis Janssone (Antwerpen) waarvoor de kerkmeesters van Brecht de klokkenspijs - een mengsel van koper en tin - leverden. De klokkenspijs hadden ze veilig begraven in de buurt van de toren en betrof vermoedelijk de restanten van een oudere klok die 1575 in Mechelen of in 1595 in Herentals werd gegoten.

Vanaf 1629 startte de ingrijpende restauratie van het hoogkoor. Aan de hand van de beschrijving van de dakwerken, *"het besteck oft conditie vanden hoogen koor van de kerck van brecht, met een torentken daer op dinende om een klok in te hangen"*, opgemaakt door Antwerpse timmerlieden, kan het dakgebinte volledig gereconstrueerd worden. Naast een gedetailleerde weergave van de houtsoorten en de technieken die gebruikt moesten worden, wordt ook het verdwenen klokkentorentje op het hoogkoor gedetailleerd beschreven. De aanzet van het klokkentorentje is nog zichtbaar in het huidige dakgebinte. Hoewel het torentje met peervormige spits zeshoekige hoorde te zijn, kreeg het uiteindelijk een achthoekige basis. Bij de visitatie wordt dit terecht opgemerkt, maar toch goedgekeurd wegens de goede uitvoering. Het hout voor het daktimmerwerk werd onder meer aangekocht in Loenhout, Westmalle, Sint-Lenaarts en Holland en de werken uitgevoerd door Wouter Geertsen Liefmans, een timmerman uit Oosterhout. De geschatte 70.000 leien voor het koor en de kooromgang werden aangekocht in Maastricht. Enkel maanden later vatte Willem Vrancx, metsers uit Turnhout, het herstel van het metselwerk aan. Voor de eveneens uitvoerig beschreven restauratiewerken kocht men baksteen in Oostmalle en witte steen in Antwerpen. Ten slotte dienden de glas-, lood-, en ijzerwerken nog uitgevoerd te worden. Het klokkentorentje werd bekroond door een kruis met appel en haan en de priemen van de dakvensters door een pijnappel. De vensters werden geleverd door François Yserwijns van Antwerpen. In de loop van de 17de eeuw worden nog de vloer van het koor en het schip vernieuwd en in 1682 krijgt de westtoren eindelijk een nieuwe spits van 90 voet hoog (26 meter). Meer dan 100 jaar na de brand van 1575 was de Sint-Michielskerk weer in haar luister hersteld (afb. 10a).

De inrichting van het interieur nam vele jaren in beslag. Het kerkbestuur eiste van de tiendheffers een tiendeklok, alle noodzakelijkheden om het hoogkoor in de richten (waaronder het koorgestoelte) en alle ornamenten om de eredienst aan het hoogaltaar mogelijk te maken. Ook het kerkbestuur en de Brechtse parochianen werkten aan de verfraaiing van de kerk door het bestellen van verschillende altaren en meubilair. In Brussel werd het oude orgel van de Sint-Niklaaskerk aangekocht. De Brechtse schilder Jacobus Nieuwlants (1611-1660) polychromeerde diverse beelden, maakte een schilderij voor het Sint-Anna-altaar en het schilderij de *"De lansstoot voor het hoogaltaar"*⁵.

⁵ Een kopie naar P.P. Rubens, *de lansstoot*, hoogaltaar van de Antwerpse Minderbroeders-Recolettenkerk, 1619.

De 18de eeuw

In tegenstelling tot de 17de eeuw die kan beschouwd worden als één grote restauratiecampagne ten gevolge van oorlogsschade, is de 18de eeuw een rustpunt in de bouwgeschiedenis van de Sint-Michielskerk. De kerk wordt verder afgewerkt en een aantal aanpassingen en kleine verbouwingen doorgevoerd. In 1710-1711 wordt de vloer van de kooromgang en de sacristie opgehoogd en in 1716 een "sydelingsche Kercke-deure" gesloten, mogelijks het deurtje in de noordelijke zijbeuk. Een drietal jaren later wordt op vraag van de pastoor het doksaal en het orgel verplaatst boven de ingangspoort waarvoor een opening wordt gekapt in de toren. Tijdens de tweede helft van de 18de eeuw worden diverse kleinere werken aan het interieur uitbesteed aan Jacob Klijn, zoals onder meer het aanbrengen van een lambrisering, een houten plafond in het schip en de zijbeuken, een vloer in de toren en het verleggen van grafzerken. In 1769 maak hij ook een nieuw portaal onder het doksaal dat afgewerkt werd met lambriseringen en stucwerk. In 1735 had men reeds een oculus in de zuidelijke dwarsbeuk gedicht, in 1782 volgden twee lancetvensters in de noordelijke dwarsbeuk.

In diezelfde periode vervaardigde meester schrijnwerker Cornelis Van Roey (Rijkevorsel) in samenwerking met de beeldhouwers Van der Neir en G. De Haen nieuwe biechtstoelen (1787) en een preekstoel (1789). Enkel de preekstoel bleef bewaard.

De 19de eeuw

Tijdens een zware storm op 9 september 1800 viel de kenmerkende, hoge naaldspits van de westtoren. De vervangende lage torenkap, in de volksmond "het peperbuske" genoemd, bleef de toren sieren tot WO II (afb. 10b-11).

De eerste helft van de 19de eeuw wordt gekenmerkt door talrijke herstellingen en aankopen van meubilair door de zeer bedrijvige pastoor Cornelis Meeusen (1806-1845). Wegens verzakkingen werden in 1807 een zevental grafstenen overgebracht naar het schip en kreeg het koor een nieuwe tegelvloer. Tevens liet hij het koor versterken door het aanbrengen van twee ijzeren trekankers (1810) om te verhinderen dat de muren zich verder zouden verwijderen. Na vele discussies en tegenkantingen liet hij in 1815 de buitendeur naast de sacristie dichtmaken en de inkom in de zuidelijke zijbeuk vergroten en van een dubbele deur voorzien, voorafgegaan door een tochtportaal (zie afb. 2-4). In 1867 worden onder leiding van provinciaal architect Eugène Gife (1819-1890) werken aan de toren uitgevoerd⁶ (afb. 5). Het zuidelijk tochtportaal wordt in 1880 vervangen door een neogotisch exemplaar. Gelijktijdig en in dezelfde vormtaal bouwt men in de oksel van de sacristie een klein portaal en wordt de voormalige buitendeur opnieuw in gebruik genomen, maar nu als binnendeur.

Ook aan het interieur gaan de werken en verfraaiingen ongehinderd verder. Tussen 1819 en 1836 krijgt de kerk een nieuw doksaal en orgel uitgevoerd door schrijnwerk Cornelis Van Roey en orgelbouwer J.C.C. Delhaye uit Antwerpen. In 1852 wordt een ijzeren communiebank aangekocht – verwijderd tijdens de restauratiecampagne in 1984 (afb. 26) - en in 1855 de kruisweg in gebakken potaarde van beeldhouwer Peeters uit Turnhout. De "secretary" ingericht ten zuiden van de toren voor het bewaren van de belangrijkste documenten⁷, wordt in 1879 omgevormd tot doopkapel⁸.

⁶ Plannen hiervan worden bewaard in het planarchief van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen, Onroerend Erfgoed, Brussel. Volgens de inventaris van het onroerend erfgoed, ID 12843, zou architect E. Gife in 1857 ook de kerk hersteld en vergroot (?) hebben. Hiervan werden geen sporen terug gevonden.

⁷ Oorspronkelijk werden de waardevolle documenten en gebruiksvoorwerpen bewaard in de "kom", de ruimte boven de sacristie.

⁸ Bisschoppelijke archief Antwerpen, parochiegeschiedenis van Brecht, nr. 15.

Op vraag van de kerkfabriek wordt op 30 april 1892 de kerk gerangschikt als monument van derde categorie⁹. Hierdoor kan het kerkbestuur aanspraak maken op een financiële tegemoetkoming van de overheid bij restauratiewerken. Al vrij snel wordt het eerste dossier bij de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen ingediend. In 1893 krijgen de negen vensters in het koor nieuwe vensterstijlen en omlijstingen in witte steen en wordt de bestaande houten afsluiting tussen koor en kooromgang vervangen door een ijzeren grille. Een jaar later wordt het akkoord gevraagd voor ingrijpende interieurwerken – eveneens onder leiding van provinciaal architect Gife - waaronder het aanbrengen van een stenen gewelf in het koor ter vervanging van het toenmalige bepleisterde plafond¹⁰ (afb. 6-7). Na een visitatie op 9 september 1894 adviseert de Commissie om eerst naar sporen te zoeken van een bakstenen gewelf achter het plafond aangezien er in het schip en de kruisbeuk geen gemetste gewelven aanwezig zijn. Tevens adviseert zij gebruik te maken van de werken om de “misvormde” triomfboog tussen koor en schip te herstellen. De aanbevelingen werden ter harte genomen en tussen 1895-1897 worden de volgende interieurwerken door Jef Mol, aannemer van Westmalle, uitgevoerd: het verhogen van de triomfboog¹¹, het aanbrengen van houten gewelven¹², het openmaken van de bogen in het OLV-koor en de kooromgang en het verplaatsen van het hoogzaal in de toren. Een jaar later volgden nog herstellingen aan de kolommen en muren ten gevolge van vochtproblemen. De basementen van de kolommen worden uitgekapt en opgevuld met Boomse steen en cement en daarna, net als de muren, afgewerkt met een plint van blauwe hardsteen¹³.

De restauratie van het interieur vindt haar slot in de neogotische beschildering en aankleding van de kerk zodat er sprake is van een echt neogotisch “Gesamtkunstwerk”¹⁴ (afb. 12-15). De neogotische beschildering behelst het volledige interieur, inclusief het houten gewelf, en werd ontworpen en uitgevoerd door Vincent Verstreyden – Boeykens uit Herentals tussen 30 november 1897 en Pasen 1899 (afb. 8). Naast de gebruikelijke decoratieve elementen wordt het koor verrijkt met zeven figuratieve afbeeldingen waarbij aartsengel Sint-Michaël – patroonheilige van de kerk – centraal in het koor wordt afgebeeld, vergezeld van engelen met banderol en zinnebeelden van het Heilig Sacrament. Het decoratieprogramma in de transepten is afgestemd op de altaren van Onze-Lieve-Vrouw en het Heilig Kruis¹⁵. Twee ingekleurde ontwerptekeningen met de verschillende motieven waaruit de

⁹ Kerkarchief Brecht, doos R08: 7 november 1891: aanvraag tot “klassering” van de Sint-Michielskerk. De goedkeuring is terug te vinden in *Bulletin des Commissions Royales d’art et d’archéologie*, jrg. 31, Brussel, 1892, p. 179.

¹⁰ *Bulletin des Commissions Royales d’art et d’archéologie*, jrg. 33, Brussel, 1894, p. 207-209. De bijhorende plannen worden bewaard in het archief van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen, Onroerend Erfgoed, Brussel (bijlage 6: afb. 6-7).

¹¹ Archief kerkfabriek Brecht, doos RO2, notities van de architect Van Boxel: bij de restauratiewerken in 1982-1984 is er boven de triomfboog een valse muur gevonden bestaande uit pleister op kippengaas op haar beurt bevestigd aan een houten geraamte. Ook de pilasters tegen de zuilen die de triomfboog dragen zijn gelijkaardig opgevat.

¹² Vermoedelijk leverde onderzoek geen sporen op van een ouder bakstenen gewelf in het koor en besloot men daarom een houten gewelf te plaatsen, naar analogie met de rest van de kerk.

¹³ *Bulletin des Commissions Royales d’art et d’archéologie*, jrg. 36, Brussel, 1897, p. 148: de commissie uitte zware kritiek op het gebruik van blauwe hardsteen voor de restauratie van de kerk. Zij achtte dit een typisch 19de-eeuws bouwmateriaal ongeschikt voor de restauratie van een historische kerk. De architect had witte steen moeten aanwenden. De commissie adviseert de plinten te schilderen en vraagt de architect om eerst een staal te zetten. Het resultaat hiervan en de beslissing hieromtrent is niet gekend.

¹⁴ Volgens F. Donnet, *Inventaris der kunstvoorwerpen in de openbare gestichten bewaard*, Antwerpen, 1922, p. 1184: zijn restanten van het oorspronkelijke meubilair verkocht en terecht gekomen in het kasteeltje van Milleghem in Ranst.

¹⁵ Kerkarchief Brecht, doos R06: 15-10-1897: goedkeuringsbrief van het bisdom voor de neogotische schilderijen en 01-04-1900: eindafrekening met beschrijving van de uitgevoerde werken.

opdrachtgever kon kiezen, zijn bewaard in het archief van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (afb 8). gebruiken

Provinciaal architect Louis Gife (1854-1929, zoon van Eugène) ontwierp een nieuw neogotisch hoofdaltaar¹⁶ met gebeeldhouwd retabel dat werd uitgevoerd door de beeldsnijders Jan Baptist De Boeck (1826-1902) en Jan Baptist Van Wint (1829-1906) en beschilderd door Jan Baetens. Het altaar werd in 1893 in het hoogkoor geplaatst en vier jaar later, samen met de relikwieën van de Heilige Saturnus en de Heilige Severinus gewijd. De zijluiken geschilderd door Peellaert werden in 1899 toegevoegd. De gerenommeerde Antwerpse beeldhouwer Jan Gerrits (1844-1922) vervaardigde in 1899 het Onze-Lieve-Vrouwaltaar, in 1905 afgewerkt met zijluiken van de Antwerpse schilder Jan Anthony, en in 1903 het Heilig Kruisaltaar waaraan de waardevolle zijluiken van het vroegere Sint-Jorisaltaar (ca. 1490), toegeschreven aan Goeswijn van der Weyden, werden bevestigd. Jan Gerrits is eveneens de vervaardiger van het neogotische Sint-Anthoniusaltaar, het triomfkruis (1897) en de beelden van de Heilige Antonius (1893), de Heilige Benedictus (1895), de Heilige Isidorus (1897), het Heilig Hart van Christus (1900) en het Heilig Hart van Maria (1903). Timmerman Charles Van Roey (Vorselaar) leverde twee biechtstoelen en twee koorgestoelten waarvan enkel de biechtstoelen bewaard belevten. Als toemaat werd in 1898-1899 elektrische verlichting in de kerk geplaatst.

20ste eeuw

Onder leiding van provinciaal architect F. Sel en later zijn zoon J. Sel werden in de jaren 1923 en 1933 hoofdzakelijk herstellingen aan het dak en metselwerk uitgevoerd.

Oorlogsschade 1940 - 1970

De kerk van Brecht heeft zeer zwaar geleden onder WO II. Reeds op 14 mei 1940 blies een Frans garnizoen de kerktoren op. De veel te zware lading dynamiet verwoeste niet enkel de volledige toren, de hel (bergplaats) en de doopkapel, maar de vallende brokstukken vernielden ook een groot stuk van de middenbeuk en de zijbeuken (afb. 16-17). Om de eredienst toch te kunnen laten doorgaan wordt de resterende kerk door een gemetste muur van het puin afgescheiden. Tijdens de bevrijding in 1944 richtten inslaande obussen en ontploffende bommen opnieuw grote schade aan; de overblijvende daken en alle vensters werden vernield (afb. 18-23).

In mei 1945 startten de herstellingswerken onder leiding van de architecten A. Peeters en A. Van Kerkhoven. Ze werden afgerond in 1949. De westtoren en het ingestorte deel van de kerk werden heropgebouwd volgens de originele toestand¹⁷. De toren werd opnieuw bekroond met een slanke spits zoals in 1682 en de klokken teruggehangen. De Sint-Michielsklok en de Onze-Lieve-Vrouweklok waren ongedeerd onder de brokstukken gehaald, maar de Sint-Jozefsklok was verbrijzeld. Hiervoor leverde de firma Bauwens – Goossens uit Gent een nieuwe klok van 230 kg. Het glas-in-loodvenster boven het portaal werd gemaakt door glazenier Calders (vermoedelijk Oscar ° 1906), naar ontwerp van kunstschilder Lode Segers (1905-1983). In 1950 plaatste E. Michiels uit Mechelen een nieuw torenuurwerk en werd de elektrische installatie hersteld.

¹⁶ Kerkarchief Brecht, doos RO6, Proces verbaal van de zitting van 5 april 1891 waarin de kerkfabriek het goedgekeurde dossier aan de bevoegde instanties voorlegt.

¹⁷ Van deze ingrijpende bouwwerken zijn er in de archieven geen bouwplannen bewaard. Enkel het kerkarchief van Brecht bezit wat briefwisseling uit 1948 (doos RO6). Hieruit blijkt dat men ook de bedoeling had het klokkentorentje op het koor terug te plaatsen.

De kruisweg werd gerestaureerd door beeldhouwer Damen uit Turnhout en in 1959 wordt het interieur van de kerk geschilderd in een grijs-ivoorkleurige kleur. Met een feestelijk concert op 13 april 1969 wijdde Brecht het nieuwe kerkorgel in dat werd ontworpen door architect Jan Van Boxel en gebouwd door de firma Stevens uit Duffel. Tussen 1969 en 1972 verving men stelselmatig de noodvensters door brandglasramen van de hand van de Antwerpse glazenier Marc De Groot (1910-1979). Verder werd een centrale verwarming met warme lucht geplaatst door de firma Weyts uit Berchem en werd de verlichtingsinstallatie vernieuwd; beide onder leiding van J. Van Boxel.

Restauratiecampagne 1983-1986

Begin jaren 1980 wordt een algemeen restauratiedossier voor exterieur en interieur opgemaakt door architect Jan Van Boxel (1925-2016), de werken worden uitgevoerd door de firma Verstraete en Van Hecke van Wilrijk. Er zijn vier fasen voorzien:

1ste fase: torenwerken en droogmaking van de muren

2de fase: volledig nazicht van de daken

3de fase: overige buitenwerken zoals metselwerken, witte steen, ramen, enz.

4de fase: werken interieur en herinrichting van de kerk

Tijdens de dakwerken wordt het duidelijk dat het dakgebinte de muren naar buiten duwt waardoor ze op sommige plaatsen tot 27 cm uitpuilen. Dit is ook de reden waarom in 1810 de zware ijzeren trekkers in het koor werden aangebracht. Vermoedelijk werd ook daarom, uit veiligheidsoverwegingen, het klokkentorentje verwijderd. De aanzet van het torentje is nog steeds zichtbaar in het gebinte. Naast sporen van de tijdelijke tussenmuur uit 1584 tussen schip en hoogkoor, zijn er op de vier gebinten van het koor van west naar oost volgende merktekens, initialen en datums terug gevonden: 'AF' en merktekens; '1755' en 'I.M.'; '1722' en 'I.H.G.'; 'STRIJBOS 1823' met de afbeelding van een hamer die vermoedelijk verwijst naar schaliedekker Strijbos en ten slotte 'AF', 'KV' en 'HV' met het jaartal '1823' (of '1893?') in witte verf. Ook boven de zuidoostelijke koorkapel werd een opschrift gevonden: '6 februari 1896 Emiel Vande Caveye schaliedekker Gent'. De vensters worden voorzien van een buitenbeglazing.

Ook in het interieur komen verscheidenen bouwsporen aan het licht zoals de specifieke opbouw van de kolommen in de middenbeuk die wezenlijk verschilt van de kolommen in het hoogkoor (afb. 28) en een dicht gemaakt oculus boven de scheiboog van de zuidelijke dwarsbeuk, in een latere fase doorsneden door de buitenmuur van het koor.

Tijdens de restauratiecampagne worden ook beslissingen genomen in verband met de inrichting van de kerk. De kolommen en de muren blijven bepleisterd en geschilderd, de later toegevoegde lijsten rond de kruisweg worden verwijderd. De boogvormig opengewerkte doopkapel ten zuiden van de toren wordt een afgesloten bergruimte, toegankelijk via een rondboogvormige deur in een natuurstenen deuroplijsting (afb. 25a en b). Het vloerniveau in het koor wordt deels verhoogd en betegeld met zwarte vloertegels. De weggenomen ijzeren communiebank van 1852 wordt niet meer teruggeplaatst (afb. 26) en de smeedijzeren koorhekkens van 1893 - aangebracht in het kader van het neogotische totaalconcept - worden verwijderd om de ruimtelijkheid te vergroten (afb. 27). Ook de vloer van de sacristie en de toren wordt vernieuwd. De preekstoel verhuist naar de derde kolom van de middenbeuk en de deuren in het tochtportaal krijgen doorzichtig glas. In de zijbeuken dragen

nieuwe natuurstenen sokkels de 16de- en 17de-eeuwse beelden van de kerk¹⁸. Wegens de slechte toestand van de schilderijen en de houten beelden - een agressieve "loging" uitgevoerd na WO II heeft de beelden zwaar beschadigd - wordt in samenwerking met Monumenten en Landschappen een conservatie- en restauratiedossier opgemaakt. De schilderijen werden behandeld door Griet Blanckaert uit Schoten en de beelden door Jan Van Looveren uit Essen. Architect J. Van Boxel ontwerp nog de doopvont in blauwe hardsteen. De bestaande elektrische uitrusting blijft behouden en er wordt een mechanische beveiliging aangebracht.

Literatuur

- DONNET, F., *Inventaris der kunstvoorwerpen in de openbare gestichten bewaard*, dl. 8, Antwerpen, 1922.
- JANSSEN, J., *Fotorepertorium van het Meubilair van de Belgische Bedehuizen*, provincie Antwerpen, Kanton Brasschaat, 1977, p. 17-21.
- VAN CRIEKINGEN, G., 1486. *Doen waert dit werck begonst. Sint-Michielskerk Brecht*, Lier, (1986).

Archieven

- Archief Onroerend Erfgoed, buitendienst Antwerpen, dossier Brecht, Biest 1, Sint-Michielskerk.
- Archief Onroerend Erfgoed, planarchief Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen, parochiekerk Sint-Michiel, Brecht.
- Kerkarchief van Brecht

Website

- <http://balat.kikirpa.be> (Koninklijk Instituut voor het kunstpatrimonium);
- <http://www.crmf.be/fr/centre-darchives-documentations/bibliothèque-numérique>, (*Bulletin des Commissions Royales d'art et d'archéologie*, Brussel);
- <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/12843>. Inventaris bouwkundig erfgoed, Agentschap Onroerend Erfgoed: *Parochiekerk Sint-Michiel*.

¹⁸ De houten sokkels met opschrift, speciaal in de 19de eeuw vervaardigd voor deze beelden, werden verwijderd. Ze worden momenteel bewaard in de kom, boven de sacristie. Op een plan in het kerkarchief van Brecht (doos R03) waren aanvankelijk zes consoles voorzien voor zes beelden, pas in latere instantie heeft men beslist het beeld van de Heilige Adrianus uit de Sint-Theobalduskapel te halen en in de kerk te plaatsen.

3. BESCHRIJVING en INVENTARIS van de erfgoedelementen

3.1 Omgeving

De Sint-Michielskerk ligt in het centrum van Brecht en vormt de noordelijke afsluiting van het quasi driehoekige dorpsplein - de huidige Gemeenteplaats - waarrond in de tweede helft van de 18de eeuw de bewoning geconcentreerd was. Het kerkhof dat de kerk omringde en goed zichtbaar is op de Ferrariskaart (1771-1775) en kadastrale plannen uit de eerste helft van de 19de eeuw, is vandaag, op de noordelijke groenzone na, volledig bij het openbaar domein ingelijfd (afb. 1-4)¹⁹. De ruimte achter de groenzone is volledig ingenomen door parking. De bebouwing rond de kerk - langsheen de Biest, de Schooldries en de Nollekensweg - dateert van na de vernielingen tijdens de Tweede Wereldoorlog en bestaat hoofdzakelijk uit tweelaagse woningen met voornamelijk aan de Biest handelsruimten op het gelijkvloers.

Aan de zuidzijde van de kerk staat het beeld van de beroemde Brechtse humanist en Jezuïet Leonardus Lessius (1554-1623), gemaakt door Simon Goossens in 1956.

3.2 Exterieur

De monumentale, 15de-eeuwse gotische Sint-Michielskerk wordt gekenmerkt door een karakteristiek volume- en dakenspel, met als blikvanger het hoog oprijzende koor, die het gebouw een boeiend silhouet verlenen (foto 1-6). De kerk is hoofdzakelijk opgetrokken uit baksteen met sobere verwerking van zandige kalksteen, gevat onder leien zadel- en lessenaarsdaken wat haar tot typisch voorbeeld maakt van de "Kempische gotiek"²⁰. Naar gelang het bouwproces zich van west naar oost voltrok, nam de verwerking van witte natuursteen toe en werden in de koorpartij naast de afzaten, kordons, venster- en deuromlijstingen ook de plint, steunberen en hoekkettingen in witte natuursteen uitgevoerd.

De westtoren en bijna het volledige schip werden vernield tijdens WOII maar getrouw heropgebouwd.

De georiënteerde kruisbasiliek met ingebouwde westtoren (1422) bezit aansluitend een driebeukige schip van zes traveeën (1436-1440), transeptarmen van twee traveeën met driezijdige sluiting (1440-1486) en een opvallend hoger koor van drie traveeën eveneens met driezijdig afsluiting omgeven door een kooromgang met drie straalkapellen (1486-ca. 1500). Vierkante ingebouwde westtoren van drie geledingen onder een ingesnoerde, leien naaldspits, gestut door versneden steunberen. Aan vier

¹⁹ Primitief kadasterplan (ca. 1830-1834), Atlas der Buurtwegen (ca. 1840) en de kaart van P.C. Popp (1842-1879).

Kerkarchief Brecht, doos RO3: werfverslag van 16 april 1985: minister van volksgezondheid geeft toestemming om het kerkhof te verwijderen.

²⁰ De Kempische gotiek is een bouwstijl die in de 15de in de Kempen ontstond en veelvuldig toegepast werd bij de bouw van plattelandskerken. De stijl wordt gekenmerkt door een sterke vereenvoudiging van de klassieke (Brabantse) gotiek, bezit geen luchtbogen en is hoofdzakelijk opgetrokken uit baksteen met spaarzaam gebruik van zandsteen. De georiënteerde kruiskerken met (pseudo)basilicale opstand hebben als meest karakteristiek element een monumentale gelede westtoren met steunberen op alle hoeken, (blind)nissen en een groot westvenster. De vensters en (blind)nissen zijn spitsboogvormig uitgevoerd, het portaal is vaak korfboogvormig. In het interieur vind je zuilen met een koolbladkapiteel en houten (spits)tongewelven.

zijden van de spits bevindt zich een torenuurwerk en bovenop prijkt een smeedijzeren kruis met torenhaan. De korfboogdeur met houten paneeldeur, voorzien van neogotisch siersmeedwerk, waarboven een gotisch drielicht, is gevat in een doorlopende geprofileerde omlijsting. De twee bovenste geledingen zijn respectievelijk voorzien van een blindbogenversiering en spitsboogvormige galmgaten onder een omlopend kordon, steigergaten en een geprofileerde natuurstenen kroonlijst. De traveeën van de kerk worden gemarkeerd door versneden steunberen, spitsboogvormige twee- of meerlichten in geprofileerde omlijstingen met laatgotisch maaswerk en een kordon ter hoogte van de dorpels. In de vijfde travee van de noordelijke zijbeuk een gedicht rondboogpoortje met negblokomlijsting dat eertijds de kerkschool met de kerk verbond. De zuidelijke zijbeuk bezit aan de westzijde een korfboogdeur en aan de langsgevel ter hoogte van de vijfde travee een neogotisch tochtportaal opgetrokken in 1880, hersteld na WOII en van een afgeschuind tentdak voorzien. Dwarsbeuk met gedichte lancetvensters aan de noordzijde en een gedicht oculus aan de zuidkant. De straalkapellen aan de noord- en zuidzijde van de kooromgang zijn afgesloten door een tuitgevel op schouderstukken; de centrale kapel door een driezijdige afsluiting. Koorgevel met metseltekens in gesinterde boven de plint, ingewerkte grafstenen (zie bijlage 8), een hardstenen neogotisch grafmonument omgeven door een smeedijzeren hek ten noorden en een datumsteen onder het monumentale glasraam aan de zuidzijde: "int jaer ons heeren / M CCCC en LXXXVI / doen waert dit / werck begonst / H B A B" (foto 7). In de oostelijke oksel van het zuidtransept, de sacristie van twee bouwlagen onder zadeldak vergezeld van een hoger opgetrokken polygonaal traptorentje met rechthoekige muuropeningen onder veelhoekig spits dakje. De sacristie wordt geopende door rechthoekige vensters – getralied, met negblokomlijsting en op de begane grond met omlopend cordon – en is toegankelijk via een lage aanbouw onder plat dak afgeboord door een fries met driepasmotieven. In het baksteenmetselwerk ingewerkte grafstenen, één onder het sacristievenster met omlopend cordon en twee in de muur van het transept.

3.3 Interieur

Het homogeen bepleisterd en wit beschilderd interieur met zwarte natuurstenen vloer en houten gewelven verrast door zijn enorme hoogte en de overvloedige lichtinval, onder meer door de figuratieve glas-in-loodvensters van Marc De Groot (1910-1979) in de kerk geplaatst tussen 1969 en 1972 (foto 34-54). Tot WOII voorzien van een decoratieve en figuratieve neogotische polychromie die grotendeels onder de huidige schildering bewaard is gebleven in het transept, het koor en de kooromgang (afb. 21-23)²¹. Recent werd de neogotische omkadering van statie III van de kruisweg blootgelegd om op basis daarvan een sjabloon te maken om de andere kaders te reconstrueren. (Foto's van het interieur: foto 8-27.)

Hoog oprijzend *schip* met tweeledige opstand onder een houten tongewelf; geritmeerd door een spitsboogarcade op zuilen, voorzien van een achzijdige hardstenen sokkel en een eenvoudig koolbladkapiteel waaruit een pilaster oploopt die eindigt in het doorgetrokken cordon onder de lichtbeuk. Sobere houten gewelven waarbij de gordelbogen eindigen op zware consoles en als enige

²¹ Voor de schildering van het interieur begin 2017 was de polychromie zichtbaar onder de afbladerende verf.

decoratie rood geschilderde rosassen op de knooppunten van de ribben werden aangebracht. Het jaartal 1629 op het koorgewelf verwijst naar toenmalige oorlogsherstellingen (zie historische nota). *Zijbeuken* met gelijkaardige licht gebogen houten gewelven en vlak bepleisterde wanden boven een hardstenen plint. In de noordelijke zijbeuk een monument ter ere van de oorlogsslachtoffers (foto 30). Op het *zuidtransept* en de zuidelijke koormuur na, zijn zowel de *kooromgang*, de *straalkapellen* en het *noordtransept* voorzien van geprofileerde rond- of korfboogvormige blindnissen: in de kooromgang met ingewerkte terracotta kruisweg en in het noordtransept eindigend op gebeeldhouwde hoofdjess (5) die volgens Donnet opklimmen tot de 13de eeuw en mogelijk hergebruikt werden uit het voorgaande kerkje²². Twee steekboogvormige deuromlijstingen in natuursteen met houten paneeldeuren geven toegang tot de sacristie.

Kerkvloer van gezoete hardstenen plavuizen (na WOII), in het koor deels verrijkt met tegels van witte Carraramarmer in dambordpatroon (ca. 1807) en in de kooromgang aangevuld met hardstenen grafstenen uit de 17de, 18de en 19de eeuw²³ (zie bijlage 8).

Spitsboogvormig opengewerkte *westtoren* met beglaasd tochtportaal en doksaal. Het tochtportaal is een eenvoudig bepleisterde ruimte onder houten plafond, in 1984 opgedeeld door een glazen wand, en van het schip gescheiden door neogotische beglaasde deuren. Het doksaal met bak- en natuurstenen kruisribgewelf, bezit een glas-in-loodvensters van glazenier Calders in 1950 gemaakt naar ontwerp van Lode Segers (foto 55) en een Stevin-orgel van 1969 in een orgelkast naar ontwerp van architect J. Van Boxel (foto 29). De toren herbergt drie bronzen klokken: de Sint-Michielsklok van 1612 gegoten door F. Claes de Jonghe, de Onze-Lieve-Vrouwklok van 1789 vervaardigd door H. Huwaert uit Antwerpen en de kleine in 1949 herstellde Sint-Jozefsklok gemaakt in 1883 door de Leuvense firma Van Aerschot met klokspijs van de in 1622 gegoten klok van Jan van den Ghein (foto 31-33).

De *doopkapel* ten zuiden van de toren en de kleine achterliggende ruimte doen heden dienst als bergruimten en hebben respectievelijk een houten tongewelf en een vlak bepleisterd plafond, vlakke muren en een hardstenen tegelvloer. Een betonnen spiltrap geeft toegang tot het doksaal, de zolder en de kerktoren.

De *ruimte* ten noorden van de toren, genaamd de hel, is opgedeeld en doet dienst als berg- en technische ruimte voor de verwarmingsinstallatie en is gevloerd met grijze teracottategels.

Sacristie met bak- en natuurstenen kruisribgewelf, vlak gepleisterde wanden, een tegelvloer van hardstenen plavuizen en een met ijzer beslagen sacristiedeur met oorspronkelijk hang- en sluitwerk. Tegen de westelijke muur, een kamerbrede 19de-eeuwse sacristiekast. Brandkast van de firma Robberechts (1940) onder het venster. Twee deuren²⁴ - de eerste een vouwdeur bekroond door een reliekkast - geven toegang tot de traptoren met bakstenen kruisribgewelf. De natuurstenen spiltrap²⁵ leidt naar de zogenaamde 'kom' boven de sacristie waar in het verleden de waardevolle objecten en documenten van de kerk beveiligd bewaard werden. De gewelfde ruimte met rood-zwarte terracotta tegelvloer, gepleisterde wanden en opgeklampte deur met smeedijzeren hang- en sluitwerk bewaard nog steeds een archiefkoffer en -kast uit de 17de eeuw (foto 86-88).

²² DONNET, F., *Inventaris der kunstvoorwerpen in de openbare gestichten bewaard*, Antwerpen, 1922, p.1194.

²³ Martine Slachmuylder, *Inventaris van de kunst- en andere voorwerpen van het roerend patrimonium van de Sint-Michielskerk te Brecht: 2005*: in onderdeel "B grafmonumenten" worden alle grafchriften genoteerd en in bijlage 2 op plan weergegeven.

²⁴ Martine Slachmuylder, *Inventaris van de kunst- en andere voorwerpen van het roerend patrimonium van de Sint-Michielskerk te Brecht: 2005. Bijlage 1 Aanvullende gegevens*: de eikenhouten deur in de sacristie om naar de kom te gaan werd in 1844 besteld door pastoor C. Meeusen.

²⁵ Deels hersteld met betonnen treden.

Zijportaal van 1880 met een tegelvloer van hardstenen plavuizen, een neogotische wandkast en dito lambrisering en deur naar de kerk.

Een groot deel van het patrimonium dat in de Sint Michielskerk bewaard wordt, ontstond in de loop der tijden ten behoeve van de liturgie. Allerlei gilden o.a. die van Sint-Ursula, Sint-Joris, Sint-Sebastiaan en Onze-Lieve-Vrouw, wilden op een manifieste wijze hun bloeiende verenigingsleven kenbaar maken. Tijdens de 16de eeuw prijkten er niet minder dan dertien altaren opgedragen aan hun respectievelijke patroonheiligen. Naast gilden deden ook godvruchtige en gegoede burgers een stichting of beneficium waardoor de oprichting en uitrusting van een altaar mogelijk werd. Waarschijnlijk getuigen de beelden van de H. Barbara, de H. Catharina, de H. Ursula, de H. Anthonius en de H. Sebastiaan nog van deze verering. Hoewel het interieur van de kerk meerdere keren wijzigingen onderging onder invloed van goeddienststroebelen en oorlogen, het verdwijnen van de gilden en door de evolutie in kunstsmaak, bleven de beeldhouwwerken steeds deel uitmaken van het kerkelijk patrimonium.

Vanaf de jaren 1890 onderging het interieur een ware metamorfose door het inbrengen van een complete neogotische aankleding. Zowel de wanden als het houten tongewelf werden gepolychromeerd en met uitzondering van de preekstoel werd al het oude meubilair verkocht en vervangen door neogotisch meubilair. De beelden van de H. Helena en de H. Constantijn zouden nog relictien zijn van het toen verwijderde 18de- eeuwse hoogaltaar (foto 80-81).

In de onderstaande hoofdstukken worden de goederen vermeld die zich op het moment van de bescherming in 1938 in de kerk bevonden, erfgoedwaarden hebben, onroerend door bestemming zijn of voorgesteld worden als cultuurobject. Uiteraard is het patrimonium van de kerk veel uitgebreider, hiervoor wordt verwezen naar de *Inventaris van de kunst- en andere voorwerpen van het roerend patrimonium van de Sint-Michielskerk te Brecht*: 2005, opgemaakt door mevr. Martine Slachmuylders.

3.4 Vast meubilair

- Eiken preekstoel met dubbele trap in Lodewijk XVI-stijl van 1789-1790, vervaardigd door meester schrijnwerker Cornelis Van Roey (Rijkevorsel) en de beeldhouwer Van Der Neir en Geeraert De Haen; centraal op de kuip Salvator Mundi. (foto 61)

Gemaakt voor de kerk naar aanleiding van de neogotische herinrichting:

- Neogotisch hoofdaltaar in witte steen van 1892²⁶ met geschilderde taferelen: toonbroden, pelikaan, verbondsark, schild van paus en kardinaal; "Omnia in omnibus Christus", "Lumen in caelo", "Florescit et lucet", "JK", "V.D.V."; een gebeeldhouwd retabel uit 1893, gesigneerd door Jan Baptist De Boeck en Jan Baptist Van Wint, met voorstelling van de Calvarie, het Laatste avondmaal en de Vermeeningvuldiging van de vijf broden en twee vissen gepolychromeerd door Baeten (Borgerhout)²⁷; geschilderde zijpanelen met de Verrijzenis en Hemelvaart van Christus van 1899 geschilderd door Peellaert; een neogotische retabel in gedreven koperen met de voorstelling van het Lam Gods en de vier evangelisten van

²⁶ *Nieuwsblad der Kempen* van 16 oktober 1892.

²⁷ *Nieuwsblad der Kempen* van 4 juni 1893; restauratie van de panelen in 2009 door De werkkamer, Kristiaan de Roeck, Binnenveldlaan 4, Lint.

Lambrecht van Rijwijck, 1893²⁸ met erachter een brandkoffer van Robberechts (Beerse), 1961; (foto 56)

- Neogotisch zijaltaar van het Heilig-Kruis (zuidtransept) in witte steen (eind 19de eeuw), aan de voorzijde in zwart en goud geschilderde lijdensmotieven; gebeeldhouwd passieretabel tussen 1900 en 1903 vervaardigd door de Antwerpse beeldhouwer Jan Gerrits naar het voorbeeld van een Antwerps retabel uit de Mattheuskerk van Hulshout; zijluiken van het voormalige Sint-Jorisaltaar, door Goswin Van der Weyden (1465-1538) beschilderd met voorstellingen van de Heilige Joris en aan de kerk geschonken door Cornelis Van der Noot, Jan van den Wijngaerde en hun gildebroeders, allen afgebeeld op de achterzijde van de zijluiken; (foto 58-59)
- Neogotisch zijaltaar van Onze-Lieve-Vrouw (noordtransept), altaar in witte steen met neogotische bogenfries; gebeeldhouwd retabel in 1899 vervaardigd door de Antwerpse beeldhouwer Jan Gerrits; zijluiken geschilderd door de Antwerpse schilder J. Anthony in 1905²⁹; (foto 57)
- Neogotisch Sint-Antoniusaltaar (noordelijke straalkapel) in witte en blauwe steen met bogenfries en gebeeldhouwd retabel met Sint-Antoniusbeeld geflankeerd door twee taferelen uit zijn leven, naar verluidt in 1893 vervaardigd door Jan Gerrits³⁰ ingewijd in 1910³¹; (foto 60)
- Twee neogotische eiken biechtstoelen in de transepten in 1898-1899 vervaardigd door Charles Van Roey (Vorselaar). (foto 62)

3.5 Roerend patrimonium

Schilderijen

- Onthoofding van Johannes de Doper (olieverf op doek), 17de eeuw, Vlaamse School; (foto 63)
- De lansstoot (olieverf op doek), 1647-'48, Jacobus Nieuwlants; (foto 64)
- Jezus aan het kruis met Maria Magdalena (olieverf op doek), 17de-18de eeuw, Vlaamse School. (foto 65)

Sculptuur³²

- H. Adrianus , (eikenhout), ca. 1500³³ (foto 66)
- H. Antonius Abt (eikenhout), ca. 1500; (foto 67)
- H. Barbara (eikenhout), 1ste helft 16de eeuw; (foto 71)
- H. Catharina van Alexandrië (eikenhout), 1ste helft 16de eeuw; (foto 70)
- H. Ursula (eikenhout), 1ste helft 16de eeuw; (foto 72)

²⁸ *Nieuwsblad der Kempen* van 4 juni 1893

²⁹ *Nieuwsblad der Kempen* van 13 augustus 1905: triptiek O-L-Vrouw werd op altaar geplaatst.

³⁰ Het neogotisch retabel wordt door een infobordje naast het altaar toegeschreven aan Jan Gerrits gemaakt in 1893. Hiervan werden echter geen archivalische bronnen terug gevonden.

³¹ *Nieuwsblad der Kempen* van 16 januari 1910.

³² Het houten beeld "H. Jozef met kind en voetstuk" uit de 18de eeuw is opgenomen in de lijst met beelden die in 1990 door Van Looveren werden gerestaureerd, maar werd niet teruggevonden.

³³ Het beeld is afkomstig uit de Sint-Theobalduskapel waar het zich van oudsher bevond. Volgens de inventaris van het Bouwkundig erfgoed gepubliceerd in 1985 (ID 12863) was het beeld nog aanwezig in de kapel op het moment van de inventarisatie, samen met het beeld van de Heilige Jozef met kind (18de eeuw) en de Heilige Theobaldus (18de eeuw). Dit wordt bevestigd door de toenmalige pastoor van Brecht, E.H. Stan Dries. Volgens hem werd het beeld uit de kapel gehaald om samen met de andere 16de- en 17de- eeuwse beelden een plaats te krijgen in de Sint-Michielskerk na het beëindigen van de restauratie van de kerk. De beelden van de kerk werden uiteindelijk in 1990 gerestaureerd en daarna teruggeplaatst.

- Ecce Homo (eikenhout), 1ste helft 16de eeuw; (foto 76)
- H. Rochus van Montpellier (lindenhout), eind 16de- 1ste helft 17de eeuw; (foto 68)
- H. Sebastiaan (lindenhout), eind 16de- 1ste helft 17de eeuw; (foto 69)
- H. Johannes de Doper (lindenhout), 1ste helft 17de eeuw; (foto 73)
- H. Anna met Maria (hout), eind 17de eeuw; (foto 76)
- O.-L.-Vrouw met kind met wereldbol en scepter met console (dennenhout), ca. 1700; (foto 74)
- H. Gregorius bevecht de draak (hout), 17de eeuw; (foto 78)
- O.-L.-Vrouw met Kind met wereldbol en scepter, met Mariamonogram, gekleed (hout), 18de eeuw; (foto 79)
- H Constantijn (hout), tweede kwart van de 18de eeuw³⁴ (foto 80)
- H. Helena (hout), tweede kwart van de 18de eeuw³⁵ (foto 81)
- Aartsengel Michaël vertrapt de duivel met console (lindenhout), gedateerd 1764, gesigineerd Walter Pompe; (foto 77)
- Voetstuk met voorstelling van de Ark van het Verbond (eikenhout), 19de eeuw. (foto 79)

Gemaakt voor de kerk naar aanleiding van de neogotische herinrichting:

- Triomfkruis (gepolychromeerd hout), gedateerd 1897, gesigineerd Jan Gerrits; (foto 82)
- H. Antonius van Padua (gepolychromeerd hout), gedateerd 1893, gesigineerd Jan Gerrits; (foto 85)
- H. Benedictus van Nursia (gepolychromeerd hout), gedateerd 1895, gesigineerd Jan Gerrits; (foto 84)
- H. Isidorus Landman (gepolychromeerd hout), gedateerd 1897, gesigineerd Jan Gerrits; (foto 83)
- H. Hart van Jezus (gepolychromeerd hout), gedateerd 1900, gesigineerd Jan Gerrits; (foto 86)
- H. Hart van Maria (gepolychromeerd hout), gedateerd 1903, gesigineerd Jan Gerrits; (foto 87)
- H. Jozef met Christuskind (gepolychromeerd hout), ca. 1900, gesigineerd P. Lecoutere. (foto 88)

Andere

- Koffer met smeedwerk (eikenhout), 17de eeuw; standplaats: 'kom' boven de sacristie; (foto 86)
- Archiefkast (eikenhout), 1667, gesigineerd met monogram "AS" van Adriaen Peeter Schoenmaeckers; standplaats: 'kom' boven de sacristie³⁶; (foto 87 - 88)
- Reliekhouders Heilig-Kruis, (zilver, koper, marcasiët), 15de eeuw; (foto 89)
- Reliekhouders Onze-Lieve-Vrouw, (zilver), 18de – begin 19de eeuw; (foto 90)
- Reliektombe van de H. Benedictus, (gepolychromeerd hout), 1748; (foto 91)
- Kruisbeeld/reliekhouders (hout, koper), 18de eeuw; (foto 93)
- Monstrans (verguld zilver, glas, edelstenen), 1731, Joseph Hennekin II; (foto 92)
- Kruis met passiewerktuigen (hout), 19de eeuw; (foto 89)
- Missiekruis (gepolychromeerd gips), 19de eeuw. (foto 90)

³⁴ Het beeld heeft een tijdlang in het museum van Brecht gestaan, werd in 2005 met een premie van de provincie Antwerpen gerestaureerd en terug in de kerk geplaatst.

³⁵ Idem

³⁶ RAA, Oud kerkarchief Brecht: kerkrekeningen nr. 66, 1665-1666.

Gemaakt voor of geschonken aan de kerk kaderend in de neogotische herinrichting:

- Twee lichtkronen het hoogaltaar flankeerden, (koper), 1909; (foto 95)
- Zes kandelaars voor het Onze-Lieve-Vrouwaltaar, (koper), 1899; (foto 96)
- Zes kandelaars met middenkruis voor het Heilig Kruisaltaar, (koper), ca. 1903; (foto 97)
- Torenmonstrans (vergulde zilver, glas, edelstenen), 1896, naar ontwerp van J. Béthune, atelier Bourlon (Gent) – deel van de kerkschat. (foto 94)

3.6 Cultuurgoeederen (zie ook bijlage 4)

Volgende goederen werden gerestaureerd met een restauratiepremie van het Agentschap Onroerend Erfgoed, goedgekeurd bij K.B. van 02.01.1991³⁷.

1. De lansstoot (olieverf op doek), 1647-'48, Jacobus Nieuwlants;
2. De onthoofding van Johannes de Doper (olieverf op doek), 17de eeuw, Vlaamse School;
3. Jezus aan het kruis met Maria Magdalena (olieverf op doek), 17de-18de eeuw, Vlaamse School;
4. H. Antonius Abt (eikenhout), ca. 1500;
5. H. Barbara (eikenhout), 1ste helft 16de eeuw;
6. H. Catharina van Alexandrië (eikenhout), 1ste helft 16de eeuw;
7. H. Ursula (eikenhout), 1ste helft 16de eeuw;
8. Ecce Homo (eikenhout), 1ste helft 16de eeuw;
9. H. Rochus van Montpellier (lindenhout), eind 16de-17de eeuw;
10. H. Sebastiaan (lindenhout), eind 16de-17de eeuw;
11. H. Johannes de Doper (lindenhout), 1ste helft 17de eeuw;
12. H. Anna met Maria (hout), eind 17de eeuw;
13. O.-L.-Vrouw met kind met wereldbol en scepter (dennenhout), ca. 1700;
14. H. Gregorius bevecht de draak (hout), 17de eeuw;
15. *H. Jozef met Kind en voetstuk (hout), 18de eeuw; (niet teruggevonden)*
16. O.-L.-Vrouw met Kind met wereldbol en scepter, met Mariamonogram, gekleed (hout), 18de eeuw;
17. Aartsengel Michaël vertrapt de duivel (lindenhout), 1764, Walter Pompe;
18. Console (hout), 1764, Walter Pompe;
19. Console (hout), 18de eeuw;
20. Console (hout), 18de eeuw.

Volgende cultuurgoeederen specifiek gemaakt voor de Sint-Michielskerk naar aanleiding van de neogotische herinrichting op het einde van de 19de eeuw, worden middels dit beheersplan erkend. Voor de motivering zie bijlage 4.

1. Triomfkruis (gepolychromeerd hout), 1897, Jan Gerrits ;
2. H. Antonius van Padua (gepolychromeerd hout), 1893, Jan Gerrits;
3. H. Benedictus van Nursia (gepolychromeerd hout), 1895, Jan Gerrits;
4. H. Isidorus Landman (gepolychromeerd hout), 1897, Jan Gerrits;

³⁷ Archief Onroerend Erfgoed, buitendienst Antwerpen, dossier Brecht, Biest 1, Sint-Michielskerk en kerkarchief Brecht.

5. H. Hart van Jezus (gepolychromeerd hout), 1900, Jan Gerrits;
6. H. Hart van Maria (gepolychromeerd hout), 1903, Jan Gerrits;
7. H. Jozef met Christuskind (gepolychromeerd hout), ca. 1900, P. Lecoutere;
8. Twee lichtkronen die het hoogaltaar flankeerden, (koper), 1909;
9. Zes kandelaars (koper), 1899, – gift van koster Josephus Henricus Michielsen en zijn vrouw Maria Theresia Geerts voor het Onze-Lieve-Vrouwaltaar;
10. Zes kandelaars met middenkruis (koper), ca. 1903 – gift uit de nalatenschap van Joanna Molemaeckers voor het Heilig Kruisaltaar.

4. BESCHRIJVING van de ERFGOEDWAARDEN van het onroerend erfgoed

Het koninklijk besluit van 25 maart 1938 beschermt in het 30ste lid 'de kerk van Sint Michiel te Brecht' als monument omwille van de 'artistieke, oudheidkundige of historische waarde'. De bescherming ging vooraf aan de aanzienlijke vernielingen in 1940 en 1944 ten gevolge van de Tweede Wereldoorlog en de daarop volgende restauratiecampagne van 1947-'49 (zie hoofdstuk 2. Historische nota). Onderstaand worden de erfgoedwaarden gemotiveerd die vandaag nog aanwezig zijn.

4.1. Historische waarde

Als moederkerk van tal van omliggende parochies kan Brecht beschouwd worden als één van de oudste nederzettingen en parochies van de streek met een ontstaansgeschiedenis die terug gaat tot de Frankische periode (7de eeuw). Opggericht als vrije kerk aan de rand van de gemeenschappelijke gronden, mogelijk op de huidige plaats, domineert de Sint-Michielskerk reeds van in de middeleeuwen de noordelijke punt van het driehoekige dorpsplein, de huidige Gemeenteplaats, waar zij tot op vandaag met haar markant 15de-eeuws silhouet de dorpskern van Brecht historisch en visueel bepaalt. De monumentaliteit en de voor een plattelandskerk eerder ongewone aanwezigheid van een kooromgang, ondersteunen het belang als moederkerk alsook het devotionele gebruik door tal van gilden: in de 16de eeuw er minstens dertien gilde-altaren aanwezig.

4.2. Architectuurhistorische waarde

De monumentale 15de-eeuwse Sint-Michelskerk is een representatief voorbeeld van "Kempische gotiek" gekarakteriseerd door baksteenbouw met sobere verwerking van witte natuursteen, het ontbreken van luchtbogen, de dominante aanwezigheid van een robuuste, gelede westtoren met blindnissen, steunberen op alle hoeken en een korfboogvormig westportaal met gotisch drielicht gevat in een doorlopende omlijsting en in het interieur een tweeledige opstand onder houten gewelven, geritmeerd door spitsboogarcades op zuilen met koelbladkapitelen.

De bouwcampagne geschiedde van west naar oost en resulteerde in een - voor het platteland zeer ruime - georiënteerde kruisbasiliek met ingebouwde westtoren (1422), aansluitend een driebeukig schip van zes traveeën (1436-1440), transeptarmen van twee traveeën met driezijdige sluiting (1440-1486) en een opvallend hoger koor van drie traveeën, eveneens met driezijdig afsluiting omgeven door een kooromgang met drie straalkapellen (1486-ca. 1500). De traveeën gemarkeerd door versneden

steunberen worden geopend door spitsboogvormige twee- of meerlichten in geprofileerde omlijstingen met laatgotisch maaswerk.

4.3. Artistieke waarde

De artistieke waarde van de Sint-Michielskerk op het moment van de bescherming in 1938 lag ongetwijfeld in de gaaf bewaarde en representatieve neogotisch aankleding van het 16de-eeuwse gotische kerkgebouw, tot stand gebracht vanaf de jaren 1890. Naast het decoratief en figuratief polychromeren van het volledige interieur, inclusief de gewelven, werd ook een rijke stoffering met neogotisch meubilair, mobilair, liturgisch voorwerpen en textiel voorzien. De ensemblewaarde was bijgevolg zeer groot.

Ondanks de vernielingen in 1940 en 1944 en het overschilderen van de polychromie in de bewaarde delen van de kerk (transepten, koor en kooromgang), bleef een groot deel van het neogotische patrimonium bewaard en bepaalt zij tot op vandaag het uitzicht van het kerkinterieur. Te vermelden zijn onder meer de vier retabelaltaren, diverse beelden, het triomfkruis, twee biechtstoelen en allerlei liturgische voorwerpen zoals kandelaars, reliekhouders, monstransen, vaatwerk en textiel. Deze voorwerpen werden exclusief geconcipieerd en vervaardigd voor de kerk, meestal besteld door het kerkbestuur maar in een aantal gevallen ook geschonken door godvruchtige parochianen.

Daarnaast bewaart de kerk nog een aanzienlijk aantal (kunst)voorwerpen die in de loop der eeuwen in de kerk werden geplaatst ten behoeven van de liturgie en de volksdevotie. Ondanks de inrichting van de kerk door godsdiensttroebelen of veranderde kunstsmaak, meerdere wijzigingen onderging, bleven deze voorwerpen deel uit maken van het kerkelijk patrimonium. Te vermelden zijn onder meer de veertien beelden, al dan niet met sokkel, te dateren tussen de 16de- en de 18de eeuw, drie schilderijen uit de 17de- en 18de eeuw, een archiefkoffer en -kast uit de 17de eeuw, de preekstoel van 1789-1790, alsook kostbare monstransen, reliekhouders, kandelaars, vaatwerk en textiel uit verschillende eeuwen.

5. Onderbouwde VISIE op het TOEKOMSTIG BEHEER

5.1. Basisprincipes

Elke bescherming als monument heeft tot doel om het gebouw en de goederen die er integrerend deel van uitmaken, zo goed mogelijk over te leveren aan toekomstige generaties. Het begrip 'bescherming' moet daarbij heel letterlijk genomen worden: de eigenaar is gehouden het monument te beschermen tegen beschadiging, vernieling en verwaarlozing (**passief behoud**) door middel van regelmatig onderhoud en herstel (**actief behoud**). In dat onderhoud en herstel moet de eigenaar rekening houden met de erfgoedwaarden, de erfgoedkenmerken en de erfgoedelementen die aan de basis lagen van de bescherming en zoals beschreven in de hoofdstukken 3, 4 en 5 van dit beheersplan.

De instandhouding van de externe en interne decoratieve en constructieve elementen dient te gebeuren door middel van vakkundig onderhoud en conserverende ingrepen. Bewaren gaat daarbij voor vernieuwen. De inspectieverslagen en aanbevelingen van Monumentenwacht zullen daarbij richtinggevend zijn.

Elke ingreep dient de beschermde erfgoedkenmerken en –elementen te respecteren en te ondersteunen. Ze moeten een meerwaarde vormen voor de erfgoedwaarden van de kerk, en mogen de draagkracht van het beschermde monument niet overschrijden. Ingrepen, verbouwingen en aanpassingen die onoordeelkundig of onherroepelijk zijn of die een verlies van de beschreven en gemotiveerde erfgoedwaarden impliceren, zijn niet toegestaan.

5.2. Hoofddoelstelling

De hoofddoelstelling voor het toekomstig beheer van de Sint-Michielskerk is het herstellen en het behouden van de **erfgoedwaarden**, meer bepaald de historische, architectuurhistorische en de artistieke waarden (zie hoofdstuk 4).

Samen met acht andere parochies uit Brecht en Wuustwezel maakt de Sint-Michielsparochie sedert 2010 deel uit van de pastorale eenheid "Elia". Tot op vandaag fungeert de kerk als parochiekerk en zijn er wekelijkse zondagsvieringen. Het kerkbestuur wenst in de eerste plaats het gebruik van de kerk voor de **eredienst** te behouden. Het uitgangspunt van dit beheersplan is dan ook door instandhouding en herstel van de erfgoedwaarden de religieuze functie vrijwaren.

Een eerste nood die zich opdringt is het vernieuwen van de **verwarmingsinstallatie** van 1969. Het zoeken naar een optimale energiezuinigheid in de onroerenderfgoedzorg met respect voor de erfgoedwaarden, is een prioriteit voor de Vlaamse overheid en wordt gestimuleerd via de onderzoekspremie "energie-audit van een beschermd monument"³⁸.

³⁸ Indien noodzakelijk voor het behoud/herstel van erfgoedwaarden.

Daarnaast zou het een absolute meerwaarde betekenen voor de artistieke waarde en de ensemblewaarde van de Sint-Michielskerk om het 19de-eeuwse **neogotische programma** opnieuw op te roepen en te versterken. Op de polychromie na, bleef de neogotisch aankleding grotendeels bewaard. De kerk bewaart nog veel (kunst)voorwerpen die deel uitmaakte van het rijke, 19de-eeuwse concept en mits terugplaatsing in de liturgische ruimte, de sacrale sfeer van het kerkgebouw zouden ondersteunen. Hierbij kan gedacht worden aan het terugzetten van de opgeborgen neogotische beelden, neogotische sokkels en verlichtingsarmaturen, alsook aan het aankleden van de neogotische altaren waarbij de liturgische eisen, eigen aan de tijd en nog volop gebezigd op het moment van de bescherming, opnieuw getoond worden.

Een onmiskenbaar belangrijk gegeven in het neogotische totaalconcept is de polychrome beschildering van het interieur. In Brecht is een groot deel van de beschildering verdwenen tijdens WO II en werden de restanten ervan in 1959 overschilderd. Een herstel of reconstructie is niet aan de orde. Toch doet de huidige neutrale, witte interieurafwerking enigszins afbreuk aan de belevingswaarde van de ruimte waardoor het neogotische meubilair en mobiliair niet volledig tot hun recht komen en het geheel aan authenticiteit inboet. Neogotische voorwerpen vragen immers om een meer contextuele omgeving wat kleur en stijl betreft. Hieraan kan in de toekomst tegemoet gekomen worden door te verwijzen naar de originele kleurstelling na kleuronderzoek. Eventueel kan geopteerd worden om bepaalde decoratieve en figuratieve zones, zoals de engelen in het hoogkoor, exemplarisch vrij te leggen.

Archeologie

Archiefdocumenten maken gewag van het verwijderen en verplaatsen van graven en grafstenen in de kerk alsook van het leggen van nieuwe kerkvloeren. Toch tonen reeds eerder uitgevoerde archeologische opgravingen in het koor en het schip aan dat de ondergrond nog steeds **archeologische resten** bewaart. Vanzelfsprekend is het niet verstoren van de ondergrond de beste wijze van conservatie. Elke archeologische opgraving is immers éénmalig en betekent onherroepelijk verstoring van het bodemarchief en van de site-waarde. Indien verstoring van de ondergrond toch noodzakelijk blijkt - bijvoorbeeld voor werken in functie van sanitair of verwarming - dient met het archeologisch potentieel rekening gehouden te worden en moet de archeologische component zo vroeg mogelijk geïntegreerd worden in de planning van het project. Wanneer onverwacht archeologische vondsten ontdekt worden, wordt het agentschap Onroerend Erfgoed hiervan onmiddellijk op de hoogte gebracht worden.

5.3. Nevendoelstelling

De kerkraad van Sint-Michiel opteert voor een **valorisatie** van het kerkgebouw en is in die optiek al enkele jaren lid van "Open Kerken". Onder valorisatie verstaat de richtlijn van de Vlaamse bisschoppen³⁹:

"initiatieven die, met respect voor het normale gebruik van de parochiekerk, de betekenis van het kerkgebouw in al zijn aspecten kunnen versterken en bevorderen (religieus en cultureel, historisch en kunsthistorisch, architecturaal en landschappelijk).

³⁹ Richtlijnen van de Vlaamse bisschoppen voor het gebruik van de parochiekerken, Mechelen, 8 november 2012.

Het voordeel is dat geen grote bouwkundige ingrepen noodzakelijk zijn en investeringen eerder beperkt kunnen gehouden worden.

De kerkraad zou de kerk graag op een meer permanente wijze open stellen en meer toegankelijk maken voor gebed en als stille ruimte. Occasioneel gebruik met een cultureel karakter, zoals het organiseren van concerten en geleide bezoeken, behoort tot de mogelijkheden. Daarnaast wil ze ook een deel van haar kerkschatten uit de verborgenheid halen en tentoonstellen.

Door het interieur op te waarderen en terug "aan te kleden", te decoreren, zal de religieuze belevingswaarde van het kerkgebouw sterk toenemen. Het ervaren van een ruimte als "sacrale ruimte" is immers afhankelijk van de authenticiteit van het liturgische gebouw en de voorwerpen die er zich in bevinden.

Enkele acties die op korte termijn kunnen ondernomen worden:

- Een bewaarplaats voorzien voor educatief- en decoratiemateriaal buiten de liturgische ruimte;
- Opwaarderen van de straalkapellen die nu hoofdzakelijk als bergplaats worden gebruikt;
- reorganiseren en creëren van veilige en aangepast opbergmogelijkheden voor de roerende goederen. Vooral voor het opbergen en bewaren van het textiel zou een betere oplossing moeten bedacht worden. Bij de Provincie Antwerpen kan een subsidie bekomen worden voor de inrichting van depot- of opberg ruimtes.
- De digitale inventaris van de roerende goederen in 2005 opgesteld door mevr. Martine Slachmuylders regelmatig actualiseren;
- Selecteren en terugplaatsen van de neogotische voorwerpen. Het opsmukken van de altaren in de dwarsbeuk en het koor zal het religieuze herkennings- en belevingskarakter van de kerk versterken;
- Selecteren en tentoonstellen van een deel van de kerkschat in tentoonstellingskasten.

Indien de kerk op regelmatige basis zou worden opengesteld voor een ruimer publiek, zullen bijkomende beveiligingswerken moeten uitgevoerd worden, alsook een oplossing gezocht voor het sanitair. Indien gewenst, kan een onderzoekspremie bij Onroerend Erfgoed aangevraagd worden om een (her)**bestemmingsonderzoek** te laten uitvoeren. Dit kan gaan over het analytisch in kaart brengen van het potentieel van een beschermd goed (ruimtes, afwerking, draagkracht,...), een ontwerpend onderzoek (verschillende scenario's inpassen in een gebouw), een stedenbouwkundige analyse of een economische haalbaarheidsstudies.

Inter, het agentschap Toegankelijk Vlaanderen, kan U helpen bij een toegankelijkheidsonderzoek.

Het beeld van de **Heilige Adrianus** in de zuidelijke zijbeuk is afkomstig uit de Sint-Theobalduskapel (Tilburgbaan 69, Brecht) waar het zich van oudsher bevond. Volgens de toenmalige pastoor van Brecht, E.H. Stan Dries, werd het beeld na de restauratie van de Sint-Michielskerk uit de kapel gehaald om samen met de 16de- en 17de- eeuwse beelden van de kerk in de zijbeuken geplaatst te worden. Zoals ook als beheersdoelstelling geformuleerd in het beheersplan van de Sint-Theobalduskapel, strekt het tot aanbeveling het beeld van de Heilige Adrianus terug te brengen naar de kapel, zijn oorspronkelijke plaats.

6. OPSOMMING van de WERKZAAMHEDEN

Het exterieur en het interieur van de Sint- Michielskerk werden tussen 1983 en 1986 grondig gerestaureerd. Daarbij werden in verschillende fasen de toren, de daken, de gevels, de vensters, het smeedwerk en het interieur hersteld. Op dit moment zijn er geen grote restauratiewerken gepland, maar het is evident dat na ruim 30 jaar een aantal werken (opnieuw) noodzakelijk zijn.

Om grote (restauratie)kosten te vermijden, legt het onroerendergoedbeleid vooral de klemtoon op regulier onderhoud en beheer in plaats van op restauratie. Daarom biedt zij de mogelijkheid om meerdere standaarddossiers (te vergelijken met de vroegere onderhoudsdossiers) per jaar in te dienen: Per jaar is één erfgoedpremie voor elk van de volgende categorieën mogelijk:

- Het beheer van of werkzaamheden of diensten aan het exterieur.
- In het geval van een beschermd monument: het beheer van of werkzaamheden of diensten aan waardevolle interieurelementen en -kenmerken en cultuuroederen die er integrerend deel van uitmaken.
- In het geval van open erfgoed: ontsluitingswerken die gericht zijn op de verbeterde inhoudelijke of fysieke ontsluiting van het goed.

Exterieur⁴⁰

Een aandachtspunt dat strenge opvolging vereist, betreft de bedaking. De daken, goten en het buitenschrijnwerk dienen hersteld en deels vernieuwd. Naar aanleiding van het laatste rapport van Monumentenwacht (2013) werden al wel een aantal kleinere herstellingen uitgevoerd (2014 -2015) alsook het schrijnwerk geschilderd (2015). Daarnaast dient er een oplossing gezocht voor de bereikbaarheid en toegankelijkheid zodat regelmatige onderhoud en inspecties eenvoudiger worden. In afwachting van een restauratiedossier kunnen de eerste noden via een jaarlijkse standaardpremie aangevat worden.

- Toegankelijkheid verbeteren door het plaatsten van ladder- en klimhaken en dakkapellen of dakluiken
- Voldoende ladders, loopbruggen en werkvloeren met borstwering voorzien
- Leuningen plaatsen aan de bovenkant van de spiltrappen
- basisverlichting op de zolders
- Alle daken: plaatselijk herstellen van de leien; bebording vervangen waar nodig; aansluitingen, loodslabben en nokvorsten nakijken; verluchting voorzien; aansluiting topbekroning nakijken
- Toren: verluchting voorzien, vochttoevoer via galmgaten stoppen en beton vloeren herstellen, stenen gewelf herstellen
- Dakkapellen: leien, pironnen, houtwerk en hang- en sluitwerk herstellen; houtwerk schilderen
- Architecturaal ijzer: herstellen en schilderen (ook de bestaande ladders)
- Goten en afvoeren: goothaken en boeiborden schilderen
- Extra duivenwering voorzien en vervuiling verwijderen

⁴⁰ Op basis van het rapport van monumentenwacht, inspectienummer: A-17/10260/2013/B

- Natuur- en baksteen metselwerk: herstellen en vervangen waar nodig, voegenwerk herstellen
- Herstellen latei van sacristiedeur
- Glas-in-lood: consolideren verflagen, ijzeren onderdelen ontroesten en schilderen, aansluiting metselwerk herstellen, oplossing zoeken voor voorzetglas en ventilatie
- Technische installatie: bliksembeveiliging en elektrische installatie laten herstellen en keuren
- Omlopend bakstenen pad: opvoegen en een mortelzoom aan muurvoet voorzien
- Grafmonument (noordelijk straalkapel): blauwe hardsteen, nok, voegwerk, bidbank en anker herstellen, ijzeren hekwerk en ringen schilderen

Interieur

In 2017 werd het interieur opnieuw geschilderd; hiervoor werd geen systematisch kleuronderzoek uitgevoerd. Toevallige vondsten hebben er toe geleid dat rond één statie van de kruisweg de neogotische omkadering werd blootgelegd. Op basis hiervan zullen de kaders rond de andere staties gereconstrueerd worden.

Een aantal aandachtspunten:

- De oorzaken van het opstijgend vocht in het westportaal en aan de westgevel van de zuidelijke zijbeuk wegnemen en daarna de schade herstellen: zie het adviesrapport van Monumentenwacht van 22 mei 2017.
- vochtschade ter hoogte van de dakaansluiting tussen sacristie en spiltrap: aangetaste deurlatei.
- Veiligheidswerken:
 - afscherming van de bovenkant van de draaitrap naast de sacristie.
 - afscherming van de bovenkant van de draaitrap in de toren ter hoogte van de klokkenstoel.
 - trap in plaats van ladder naar de tussenverdieping in de bergruimte ten zuiden van de toren
- Schilderwerken van de aparte lokalen die niet weerhouden zijn in de aanbesteding "binnenschildering" 2017.
- opkuisen van de torenspits zoals het verwijderen van vogelnesten en ander vuil. De galmgaten zijn enkele jaren geleden dichtgemaakt met netten.

Meubilair en roerende goederen⁴¹

Enkele aandachtspunten:

- Conservatie / restauratie van de zijpanelen van het OLV-altaar en H. Kruisaltaar
- Bevestigen ornamenten en fixeren van de polychromie op het hoogaltaar
- Polychrome beelden: behandeling kleine klopper en fixeren van de afwerkingslaag
- Conservatie / restauratie van de drie schilderijen
- Bestrijding grote klopper bij het OLV-altaar en de preekstoel
- Conservatie / restauratie van het textiel (prioriteitenlijst opstellen)
- Orgels: groot nazicht, kuisen van de orgelpijpen en herstellingen⁴².

⁴¹Er kan enkel een standaardpremie aangevraagd worden voor goederen onroerend door incorporatie en cultuuroederen.

⁴²Omdat het huidige Stevens-orgel dateert van na Wereldoorlog I, en geen bijzondere artistieke of historische waarde bezit, zijn de werken niet- premiegerechtigd.

Onderstaand overzicht van werkzaamheden is gebaseerd op de inspectierapporten van Monumentenwacht. Het kerkgebouw werd geïnspecteerd op 25 september 2013, het kerkinterieur op 19 januari, 12 februari, 25 augustus, 14 en 15 september 2015.

Aard der werken	Eenmalig	Terugkerend	Vrijstelling toelating°	Premiegerechtigd*
EXTERIEUR				
Dak				
Algehele restauratie van het dak	x			x
Ontmantelings-, demontage- en sloopwerken van een erfgoedelement gevolgd door herplaatsing van ditzelfde herstelde element, of een identiek element.	x			x
Plaatselijk herstellen / vervangen van leien		x	x	x
Plaatselijk nokpannen herleggen, herstellen of vervangen door identieke pannen	x		x	x
Plaatselijk dekstenen herleggen, herstellen en vervangen door identieke stenen	x		x	x
Plaatselijk herstel van het voegwerk van dakaansluitingen en dekstenen		x	x	x
Plaatselijk herstellen van loodaansluitingen		x	x	x
Vervangen of herstellen van de koperbekleding van het platte dak	x		x	x
Plaatselijk herstel van dakbebordingen in hout		x	x	x
Vervangen van dakbebordingen in hout	x			x
Alle voorbereidende werken, materialen, bijkomende onderdaken, die vanuit historisch oogpunt of vanuit de duurzaamheid van de dakmaterialen gemotiveerd kunnen worden	x			x
Het herstellen van of vervangen naar identiek model en identieke materialen van decoratieve afwerking (vb. pironnen, smeedijzeren kruisen, ...) en de duurzame bevestiging ervan	x			x
Het plaatsen van vogelwering aan bv. smalle gevelopeningen, daken, ladders, bescherming glas-in-loodramen, ...	x			x
Herstellen, vervangen of aanvullen van dakladders, ladderhaken, loopbruggen, borstweringen voor toegankelijkheid, ...	x			x
Onderhoud van dakladders, ladderhaken, loopbruggen, borstweringen voor toegankelijkheid, ...		x	x	x
Toevoegen van dakkapellen of dakluiken omwille van de toegankelijkheid voor inspectie en onderhoud	x			x
Plaatsen van monnikskappen (verluchting)	x			x

Aard der werken	Eenmalig	Terugkerend	Vrijstelling toelating°	Premiegerechtigd*
Plaatselijk herstel en vervangen van de regenwaterafvoeren, zalingen, kilgoten, ... inclusief het materiaal noodzakelijk voor een duurzame verankering		x	x	x
Herstel of vervangen van goottimmerwerk uit hout (structurelementen, bebording)	x			x
Herstel of vervangen van houten gootschrijnwerk naar historisch model (boeiplanken)	x			x
Ruimen en nazicht van de goten		Twee keer per jaar		
Onderhoud, kleine herstellingen en schilderwerk van het goottimmerwerk en -schrijnwerk		vijfjaarlijks	x	x
Behandeling tegen (hout borende) insecten en zwammen en desgevallend herstel		x	x	x
Nazicht van bliksemafleidingsinstallatie		jaarlijks		
Het in zijn geheel of gedeeltelijk vervangen van de blikseminstallatie	x			
Daktimmerwerken				
Reinigen van dakstructuren en houten structuren i.f.v. van restauratiepuin, met inbegrip van bouwpuin, vervuiling door dieren, stof, vroegere isolatiematerialen	x		x	
Behandelen van timmerwerk-structuren tegen (hout borende) insecten en zwammen	x		x	x
Onderhoud en plaatselijk herstel van de timmerwerken (dragende constructie en zoldervloeren)		x	x	x
Restauratie van de timmerwerken (dragende constructie en zoldervloeren)	x			x
Restauratie van de timmerwerken met epoxy- of andere technieken in gemotiveerde omstandigheden	x			x
Waterdicht maken van de dakkapellen en herstel van het ingerotte houtwerk	x			x
Alle werken voor de veilige toegankelijkheid van daken en zolders o.m. vervangen, herstellen of aanvullen van houten en metalen trappen/ladders, houten of metalen loopbruggen met borstwering, leuning aan bovenkant spiltrappen, plafonduik inkomportaal zuid, ...	x			x
Basisverlichting zolders	x			x

Aard der werken	Eenmalig	Terugkerend	Vrijstelling toelating°	Premiegerechtigd*
Buitengevels				
Reinigingswerken aan baksteen en natuursteen metselwerk i.f.v. restauratie	x			x
Onderhoud en kleine herstellingen van metselwerk (voegen, plaatselijk herstel met recuperatie baksteen, ...)		x	x	x
Herstel van natuursteen in het parament, venster-, deur- en poortomlijstingen		x		x
Onderhoud van architecturaal ijzer, vb smeedijzeren muurankers, diefijzers, ...		x	x	x
restauratie van architecturaal ijzer, vb smeedijzeren muurankers, diefijzers, ...	x			x
Werkzaamheden tegen opstijgend vocht in baksteen en natuursteen metselwerk	x			x
Aanbrengen van een metalen drup onder waterlijsten en afzaten	x			x
Onder bijzondere toelating en op onderbouwd wetenschappelijk advies over noodzaak en niet schadelijkheid: aanbrengen van het van bijzondere afschermingen zoals hydrofuges en anti-graffiti	x			
Schrijnwerk en beglazing				
Nazicht van de glas-in-loodramen, plaatselijk herstel van bindroeden en schilderen van de ijzeren onderdelen		vijfjaarlijks	x	x
Plaatselijk herstel van de glas-in-loodramen met blank glas		x	x	x
Uitnemen en terug plaatsen van panelen van de glas-in-loodramen met blank glas in functie van herstellingen en het geheel of gedeeltelijk herloden	x		x	x
Plaatselijk herstellen van de glas-in-loodramen met gebrand-schilderd glas		x		x
Uitnemen en terug plaatsten van panelen van de glas-in-loodramen met gebrand-schilderd glas in functie van herstellingen en het geheel of gedeeltelijk herloden	x			x
Herstel bevestigingspunten bestaande veiligheidsbeglazing (korte termijn)	x		x	x
Herplaatsing veiligheidsbeglazing omwille van condensatieproblemen	x			x
Nieuwe voorzetbeglazing met energieaudit	x			x
Herstel van elastische voegkit en mortelzomen		x	x	x
Herstel en onderhoudsschilderwerken aan houten buitenschrijnwerk (vb. deuren, luiken, ramen, dakkapellen, ...)		vijfjaarlijks	x	x

Aard der werken	Eenmalig	Terugkerend	Vrijstelling toelating°	Premiegerechtigd*
Regelmatig nazicht, behandelen tegen roest en schilderen van alle ijzeren delen, hang- en sluitwerk, ...		vijfjaarlijks	x	x
Restaureren van ijzeren gevelelementen (vb. diefijzers, ...) met uitname en herplaatsen van de elementen	x			x
Toren, klokkenstoel, uurwerk				
Herstel van de klokkenstoel, o.m. moerbalk/draagvloer, zwevend kruisverband,...	x			x
Regelmatig nazicht van de klokkenstoel (constructie)		jaarlijks	x	
Behandeling tegen houtborende insecten en zwammen en desgevallend herstel van de dragende structuur		x	x	x
Regelmatige controle van de toren en de torenspits op insijpelend vocht		x	x	
Plaatselijk herstel waterdichting van de toren en de torenspits		x	x	x
Regulier onderhoud klokken		jaarlijks	x	
Bijzondere werken aan de klokken		10 à 20-jaarlijks		x
Regulier onderhoud torenuurwerk		Jaarlijks	x	
Bijzondere werken aan het torenuurwerk	x			x
INTERIEUR				
Noodzakelijke funderings- of stabiliteitsversterking met inbegrip van eventuele bijhorende archeologische opgraving	x			x
Behandeling tegen vocht (wanden en vloeren)	x			x
Herstel bak - en natuursteen van de muren en gewelven, voegen, ...	x			x
Herstel van bepleistering en stucwerk, barsten en scheuren	x			x
Schilderwerken (wanden, houten gewelf, decoratieve elementen, ...)	x			x
Eventuele decoratieve schilderschema's: nieuw of reconstructie	x			x
Eventuele vrijleggingen en restauraties van historisch waardevolle muur- of gewelfschilderingen	x			x
Behandeling van structurele en decoratieve elementen tegen (hout borende) insecten en zwammen	x		x	x
Onderhoud en kleine herstellingen van binnenschrijnwerk, hang- en sluitwerk	x		x	x
Regelmatig nazicht en schilderen van alle ijzeren delen		vijfjaarlijks	x	x

Aard der werken	Eenmalig	Terugkerend	Vrijstelling toelating°	Premiegerechtigd*
Herstel van de vloeren (terracotta tegels, plankenvloeren, natuurstenen plavuizen, betonvloer toren, ...)	x			x
Onderhoud van de orgels		x		
Restauratie van de orgels	x			
Herstel of vernieuwing van interieurobjecten met erfgoedwaarde, die omwille van de erfgoedwaarde, bijzondere eisen hebben die verder gaan dan gebruikelijk (bv. pleisteren met kalkpleister, geborstelde afwerking van de pleisterlaag, het pleisteren zonder stop- en hoekprofielen, het gebruik van historische verftypes, bijzondere verftechnieken of de reconstructie van een oorspronkelijke kleurstelling)	x			x
Aanpassing van de algemene verlichting	x			
De werken voor klimatisatie en verwarming, noodzakelijk voor het behoud van de beschermde erfgoedwaarde en wetenschappelijk gemotiveerd,	x			x
Vast meubilair				
Reiniging/conservatie/restauratie van de beeldhouwde houten retabels en de geschilderde zijpanelen	x			x
Reiniging/conservatie/restauratie van de houten en stenen altaarblokken	x			x
Reiniging/conservatie/restauratie van de preekstoel en biechtstoelen	x			x
Reiniging/conservatie/restauratie van de kasten in de sacristie, aanpalend portaal en de toren	x			x
Behandeling tegen (hout borende) insecten en zwammen op niet gepolychromeerd meubilair	x		x	x
Behandeling tegen (hout borende) insecten en zwammen op gepolychromeerd meubilair	x			x
Reiniging/conservatie/restauratie van de overige objecten, zoals onder meer: wijwatervaten, gedenksteen WO I, ...	x			x
Werken voor beveiliging tegen brand, vandalisme, diefstal en inbraak, isolatie en comfortwerken en werken die voortvloeien uit andere regelgevingen en die rechtstreeks ingrijpen op een erfgoedelement en waarbij door onroerend erfgoed bijkomende erfgoedgerelateerde eisen worden gesteld	x			x

Aard der werken	Enmalig	Terugkerend	Vrijstelling toelating ^o	Premiegerechtigd [*]
Cultuurogoederen				
Reiniging/conservatie /restauratie van de objecten	x			x
Behandeling tegen (hout borende) insecten en zwammen	x			x
Plaatsing van kurken buffer tussen het object en de onder- of achtergrond	x		x	x
Beveiliging individuele objecten	x			x
Aanpassing van de algemene verlichting, afgestemd op de cultuurogoederen	x			x
Voorafgaand onderzoek				
Bouw- of kleurhistorisch onderzoek, materiaal- of stabiliteits-technisch onderzoek, noodzakelijk voor kwaliteitsvol beheer of herwaardering van het erfgoed en buiten de gebruikelijke opdracht van de ontwerper	x			x
Monitoring (bv. inspectieverslag van Monumentenwacht) in functie van een concrete beheersingreep		x		x
Onderzoek in functie van een herbestemmings- of bestemmingsstudie	x			x
Archeologisch vooronderzoek of opgravingen bij behoud van de huidige functie	x			x
Energie-audit (indien noodzakelijk voor behoud/herstel van erfgoedwaarden)	x			x

^o Voor het regulier onderhoud is geen toelating nodig.

^{*} De werken die als 'premiegerechtigd' staan aangekruist in onderstaande tabel worden bij een concreet premiedossier nog afgetoetst aan de wetgeving hieromtrent in het Onroerenderfgoedbesluit, meer bepaald aan onderstaande artikels:

Artikel 11.2.1.

Binnen de perken van de daarvoor op de begroting van de Vlaamse Gemeenschap beschikbare kredieten kan aan een premienemer een erfgoedpremie worden toegekend voor beheersmaatregelen, werkzaamheden of diensten die noodzakelijk zijn voor het behoud of de herwaardering van erfgoedkenmerken en -elementen van een beschermd goed, een erfgoedlandschap, of een deel ervan dat een opzichzelfstaand geheel vormt, of in de overgangszone bij een beschermd goed.

In het geval van een project dat ofwel beheersmaatregelen, werkzaamheden of diensten aan goederen gelegen in beschermde stads- en dorpsgezichten, beschermde cultuurhistorische landschappen, erfgoedlandschappen of beschermde archeologische sites omvat, of waarbij verschillende gespecialiseerde werkzaamheden gecombineerd worden, of waarvoor een meerjarenpremieovereenkomst wordt aangevraagd, of dat beheersmaatregelen, werkzaamheden of diensten omvat waarvoor een verhoogde erfgoedpremie van 60 % of 80 % wordt aangevraagd, wordt een erfgoedpremie slechts toegekend als de beheersmaatregelen, werkzaamheden of diensten die het voorwerp uitmaken van de erfgoedpremieaanvraag vermeld worden in een goedgekeurd beheersplan.

Artikel 11.2.2.

Er kan voor cultuurogoederen alleen een erfgoedpremie worden toegekend voor het behoud en het beheer ervan en voor werkzaamheden eraan als ze integrerend deel uitmaken van een beschermd monument en uitdrukkelijk zijn opgenomen in een besluit tot definitieve bescherming of in een goedgekeurd beheersplan.

Artikel 11.2.3.

Een aanvraag van een erfgoedpremie voor het beheer van of voor werkzaamheden aan een orgel kan alleen in overweging worden genomen als de voorgestelde beheersmaatregelen, werkzaamheden of diensten passen in een duidelijk bestemmings- of herbestemmingsplan voor het gebouw waarin het orgel zich bevindt. Bovendien moet de aanvrager aantonen dat het orgel op regelmatige basis zal worden bespeeld.

Alleen beheersmaatregelen, werkzaamheden of diensten die gericht zijn op het opnieuw bespeelbaar maken of het bespeelbaar houden van het orgel komen in aanmerking voor een erfgoedpremie.

Beheersmaatregelen, werkzaamheden of diensten aan een orgel dat dateert van na de Eerste Wereldoorlog komen niet in aanmerking voor een erfgoedpremie, tenzij het orgel zich in een beschermd monument bevindt en expliciet vermeld wordt in het besluit tot definitieve bescherming of in het goedgekeurde beheersplan.

Artikel 11.2.4.

De volgende beheersmaatregelen, werkzaamheden of diensten komen niet in aanmerking voor een erfgoedpremie:

1° niet-erfgoedgebonden onderhoud;

2° comfort- en isolatiewerkzaamheden, beveiligingswerkzaamheden, of werkzaamheden of diensten die opgelegd zijn door andere regelgevingen, tenzij ze essentieel zijn voor het behoud van de erfgoedkenmerken en -elementen. Om in aanmerking te komen voor een erfgoedpremie voor energiebesparende maatregelen moet er voldaan worden aan de volgende voorwaarden:

a) de energiebesparende maatregelen worden vermeld in een energieaudit;

b) er worden specifieke technieken, materialen of toepassingen opgelegd in de toelating van het agentschap of van de erkende onroerenderfgoedgemeente, vermeld in artikel 6.4.4, § 1, eerste lid, van het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013, of in het advies van het agentschap, vermeld in artikel 6.4.4, § 2, van voormeld decreet;

c) de specifieke technieken, materialen of toepassingen brengen een meerkost met zich mee;

3° het opnieuw aanbrengen van niet meer aanwezige waardevolle elementen, behalve als er voldoende materiële gegevens of iconografisch materiaal aanwezig zijn om een verantwoorde reconstructie mogelijk te maken en als de reconstructie vereist is om een storende lacune aan te vullen;

4° ontsluitingswerken, behalve als ze opgenomen zijn in een goedgekeurd beheersplan voor open erfgoed.

In het eerste lid, 1°, wordt verstaan onder niet-erfgoedgebonden onderhoud: de preventieve en periodieke onderhoudswerken zonder impact op de erfgoedkenmerken of -elementen van het onroerend goed, die elke eigenaar of beheerder van een onroerend goed verondersteld wordt uit te voeren en die niet zijn opgenomen in de vastgestelde lijst met forfaitaire werkzaamheden.

Een aanvrager kan nooit aanspraak maken op een erfgoedpremie voor de uitvoering van werkzaamheden of diensten waartoe hij al gehouden is op grond van zijn deelname aan een misdrijf of inbreuk als vermeld in het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013.

7. Manier en tijdstip van OPVOLGING

De kerkfabriek van Sint-Michiel is abonnee bij Monumentenwacht; het kerkgebouw wordt op regelmatige basis geïnspecteerd. Na elke inspectie zal de kerkfabriek een digitaal exemplaar van de inspectierapporten overmaken aan het agentschap Onroerend Erfgoed of aan de onroerenderfgoedgemeente.

Over werkzaamheden die het regulier onderhoud overstijgen en over restauratiewerken zal de kerkfabriek verslag uitbrengen aan het agentschap of de onroerenderfgoedgemeente en dit uiterlijk 6 maanden na uitvoering van de werken. Dit verslag wordt opgemaakt door de betrokken architect/ontwerper. Het zal de aard van de werken beschrijven, de start- en einddatum van uitvoering vermelden, en het resultaat van de werken visualiseren door middel van een beknopte fotoreportage.

8. Lijst van BIJLAGEN

Bijlagen	Niet van toepassing	Bijgevoegd (nummering!)
Perimeter van gebied waarvoor beheersplan wordt opgemaakt		Bijlage 1
Lijst van premiegerechtigde werken		Bijlage 2
Lijst van handelingen waarvan de uitvoering vrijgesteld zal zijn van toelating		Bijlage 3
Lijst van ZEN-erfgoed met aanduiding op kaart	X	
Lijst van open erfgoed met aanduiding op kaart	X	
Lijst van ontsluitingswerken voor open erfgoed die in aanmerking komen voor een premie met aanduiding op kaart	X	
Lijst van werken aan bomen en struiken waarvoor toelating nodig is	X	
Lijst van cultuurgoederen die in aanmerking komen voor een premie		Bijlage 4
Lijst van premiegerechtigde werken aan een orgel dat dateert van na WOI	X	
Lijst van handelingen waarvoor CBS niet kan oordelen dat ze van die aard zijn om wezenlijke eigenschappen van een DG/SG te verstoren	X	
Beschermingsbesluit		Bijlage 5
Bronnen		Bijlage 6
fotobijlage		Bijlage 7
Lijst van de grafzerken		Bijlage 8